

Câteva considerații teoretice privind conceptele de „substitut”, „anaforă” și „proformă”

Anamaria-Bianca Teușdea Tonț^{*}

Some Theoretical Considerations on the Concepts of
“Substitute”, “Anaphora” and “Proform”

Abstract:

This article regards the concepts of *substitute*, *anaphora* and *proform*. In literature, there frequently appears a theory that the terms previously named “considerably overlap”, but Romanian grammar draws no clear boundaries between these concepts. After the comparative analysis of the main definitions for the concepts of *substitute*, *anaphora/ anaphoric* and *proforms*, I found that the *anaphors/ anaphoricals* are a type of proforms and the *proforms* are a type of substitute, which proves that the target terms are not equivalent.

Keywords: anaphora, anaphoric element, grammatical substitution, proform, substitute form

1. Introducere

În funcție de modul specific de integrare a cuvintelor în structura enunțului, unitățile lexicale ale unei limbi se organizează în *clase lexico-gramaticale* (părți de vorbire). Cercetările moderne din perspectivă dinamică și funcțională subliniază eterogenitatea părților de vorbire, precum și interferența acestora, Gabriela Pană Dindelegan remarcând, pe bună dreptate, că „există numeroase «zone de interferență», trăsături aparținând mai multor clase” (2003: 5) și că „nu există clase **total** «neproblematic»” (2003: 6). Gramaticile noi deosebesc între clasele *lexico-gramaticale* și cele *semantico-funcționale*. Dacă fiecare clasă lexico-gramaticală este caracterizată de un set de trăsături gramaticale specifice, particularitățile gramaticale comune nu mai sunt relevante pentru clasele semantico-referențiale, ci primează *particularitățile semantice și funcționale*.

Apelând la acest criteriu de clasificare, *GALR (Cuvântul, 2005: 45–60)* a ajuns la configurarea unor clase de cuvinte care înglobează unități lingvistice diferite din punctul de vedere al statutului gramatical, „celelalte clase de cuvinte” delimitate în virtutea unor particularități

---

^{*} PhD Candidate, Faculty of Letters, “Babeș Bolyai” University of Cluj-Napoca, teușdea_bianca92@yahoo.com

semantice și funcționale comune fiind: *cantitativele, determinanții, proformele, substitutele, deicticele, anaforicele, conectorii și jonctivele*. Tratatul de gramatică nu are în vedere, așa cum ar fi normal, o caracterizare clară a tuturor acestor clase funcționale, ci perpetuează idei înregistrate anterior în literatura de specialitate: „termenul *proformă* interferează ca semnificație cu *anaforic/ anaforă, cataforic, pronume și substitut*” (DȘL, 1997: s.v. *pro-formă*).

2. *Proformă și substitut*

Termenul *substitut*, utilizat adesea în gramaticile mai vechi cu sensul de *pronume* („partea de vorbire care se declină și ține locul unui substantiv” (GLR, vol. I: 132) și-a extins conținutul din ce în ce mai mult. De la semnificația inițială de *înlocuitor al substantivului* s-a ajuns ca substitutul să desemneze *orice secvență care ține locul unei părți de vorbire*, indiferent dacă este substantiv, adjectiv, verb sau chiar un enunț: „un substitut poate înlocui nu numai un nume, cum se aprecia în gramatica clasică, ci toate părțile centrale de vorbire și [...] un întreg enunț” (Nica, 1988: 118). După aproape două decenii, GALR (Cuvântul, 2005: 58) afirmă că proformele „se constituie în *substitui* al altor termeni, cuvinte, grupuri de cuvinte, propoziții” și că clasa substitutelor „se suprapune în mare *proformelor*”. Observăm că o trasare clară, evidentă a limitelor dintre *substitut* și *proformă* lipsește în gramatica românească.

În urma analizei comparative a principalelor definiții ale termenilor *substitut* și *proformă*, concluzia la care am ajuns este că opoziția *substitut-proformă* cunoaște trei direcții de interpretare:

- a. termenul *substitut* este sinonim cu *proformă*;
- b. clasa substitutelor include clasa proformelor;
- c. clasa substitutelor este inclusă în clasa proformelor.

a. Termenul *substitut* este sinonim cu *proformă*

Conform Teoderei Cristea, ceea ce gramaticile generativ-transformaționale numesc *proforme* sunt, de fapt, *substitute* sau *cuvinte de economie*: „există o clasă de unități pe care le-am denumit *substitute* și a căror existență răspunde principiului fundamental al economiei limbajului”¹ (1973: 3), iar „în gramaticile mai recente, generativ-transformaționale, aceste cuvinte sunt numite *proforme*”² (1973: 4).

---

¹ „Il existe une classe d’unités auxquelles on a donné le nom de substitut et dont l’existence répond au principe fondamental de l’économie du langage”.

² „Dans les grammaires plus récents, génératives transformationnelles, ces mots sont appelés *proformes*”.

Din perspectiva gramaticii generative, *Dictionnaire de linguistique* (Dubois, Giacomo, Guespin, Marcellesi, Marcellesi, Mevel, 1973: s.v. *proforme*) definește proforma astfel:

„proforma este reprezentantul unei categorii (al substantivului, de exemplu), adică proforma reprezintă ansamblul de proprietăți care sunt comune tuturor membrilor categoriei, excluzând trăsăturile semantice care îl diferențiază pe fiecare membru al categoriei în discuție”³.

În direcția impusă de definiția anterioară, sunt proforme substantive ca: *lucru, loc, fapt* etc.

Sinonimia dintre *substitut* și *proformă* este promovată și de lingvistica englezească. În *Linguistique et grammaire de l'anglais* (Lapaire, Rotgé, Michels, 2002: 279), proforma mai este denumită „substitut” și „instrument de reluare”⁴ întrucât „metatermenul **proformă** desemnează orice lexem ce are proprietatea de a se **substitui** unuia sau mai multor alte lexeme prezente în context”⁵ (2002: 518). Și *The Concise Oxford Dictionary of Linguistic* (2005: 361) pune semnul egalității între *substitut* și *proformă*.

În gramatica limbii române, această direcție de interpretare este susținută de Adriana Gorăscu (1980: 505), de Gabriela Pană Dindelegan (2003: 69, 77, 79) și de Alexandru Dîrul (2009: 141–142), cel din urmă considerând *proforme* (= *prolexeme*) *cuvinte-substitute* sau *lexeme-substitute*.

b. Clasa substitutelor include clasa proformelor

Maria Manoliu Manea (1968: 31) atribuie substitutelor rolul de „repetare a unei informații în scopul punerii în legătură cu a doua informație”⁶, numind proforme – „pro-adjectivele, pro-verbele și pro-frazele” (1968: 209) – substitute „prin excelență”. Lingvista extinde accepțiunea termenului *substitut* și asupra sinonimelor contextuale (*substitute lexicale*).⁷

³ „La *proforme* est le représentant d’une catégorie (N, par exemple), c’est-à-dire que la *proforme* représente l’ensemble des propriétés qui sont communes à tous les membres de la catégorie, abstraction faite des traits sémantiques qui distinguent chaque membre de la catégorie en question”.

⁴ „Proforme (qui se met à la place d’une autre forme)”; „pronom (qui se met à la place d’un nom)”.

⁵ *Ibidem*, p. 518: „le métaterme **proforme** désigne tout lexème qui a la propriété de se **substituer** à un ou plusieurs autres lexèmes présents dans le contexte.”

⁶ Și Teodora Cristea (1973: 4) consideră că funcția principală a substitutelor este cea iterativă: ele repetă o informație exprimată anterior pentru a o pune în legătură cu o a doua informație.

⁷ Maria Manoliu Manea (1968: 33) are ca punct de plecare *Structura morfologică a limbii române contemporane* (Iorgu Iordan, Valeria Guțu Romalo, Alexandru Niculescu,

Dumitru Nica (1988: 118) afirmă că „un substitut poate înlocui nu numai un nume, [...] ci toate părțile centrale de vorbire și [...] un enunț întreg”. Lingvistul clasifică substitutele, în funcție de secvența înlocuită, în: *pro-nume*, *pro-adjective*, *pro-verbe*, *pro-adverbe* și *pro-enunț*. Conform acestei tipologii a substitutilor, s-ar putea înțelege că Nica echivalează *substitutele* și *proformele*, însă lingvistul atrage atenția că numai *substitutele gramaticale*, adică *proformele*, fac obiect de cercetare pentru gramatică, celelalte substitute, lexicale, nu sunt studiate de gramatică. În aceeași sferă de interpretare este și Em. Vasiliu, care numește proformele „substitute ale părților de vorbire” (1990: 33).

Teoria că proformele sunt un tip de substitut devine mai clară odată cu definiția dată de *DȘL* pentru termenul *substitut*, definiție din care se înțelege că *substitutele* sunt de mai multe tipuri:

1. substitute ce vizează axa paradigmatică;
2. substitute ce vizează axa sintagmatică:
  - a. substitute gramaticale sau *proforme*;
  - b. substitute lexicale sinonime contextuale.

Așadar, proformele sunt un tip de substitute, *substitute gramaticale* sau „cuvinte specializate pentru rolul de iterație a informației lexicale” (*DȘL*, 1997: s.v. *substitut*).

Conform *GALR*, prin proforme se înțelege *substitute anaforice* (*Enunțul*, 2005: 660), denumire ce va fi adoptată și de către alți lingviști; de exemplu, Andra Vasilescu (2007: 213) înregistrează pentru *proforme* și denumirea de *substitute anaforice*.

Maria Vulișici Alexandrescu notează că proformele sunt substitute care „în locul unei părți de vorbire (adverb, adjectiv, verb) sau chiar al unui enunț” (2002: 153) și este printre puținii lingviști care au consemnat diferența dintre cele două clase de cuvinte: *nu toate proformele sunt substitute*. Lingvista are în vedere situația numeralului, care funcționează ca substitut, dar nu și ca proformă întrucât are sens lexical, este plin semantic⁸ (2015: 666).

Și în viziunea lui Ionuț Pomian (2013: 120) proformele sunt tot un tip de substitute – *substitute morfologice*, în opoziție cu cele *sintactice* (*procazuri* și *profuncții*)⁹.

București, 1967), unde se susține că și numele are capacitatea de a prelua informația unui nume exprimat anterior.

⁸ În legătură cu proformele realizate prin numerale, în momentul de față suntem de părere că existența lor, a proformelor realizate prin numeral, este în mare justificată, dar acest aspect reprezintă obiectul unei cercetări viitoare.

⁹ Conceptele gramaticale *procaz* și *profuncție* sunt promovate de Școala clujeană de gramatică. Vezi D.D. Drașoveanu, 1997; G.G. Neamțu, 1999; Ionuț Pomian, 2013.

c. Clasa substitutelor este inclusă în clasa proformelor

Această direcție de interpretare este slab reprezentată. O amintim pe Adriana Stoichițoiu-Ichim (<http://ebooks.unibuc.ro/filologie/discurs/Capitolul%205II2.htm>, consultată la 04.11.2016) care afirmă că „în categoria pro-formelor se includ și substitutele”.

În ceea ce ne privește, ne alăturăm celor care promovează cea de-a doua direcție. După cum se poate observa din cele prezentate anterior, substitutele se împart în *substitute lexicale* și *substitute gramaticale*. Cele din urmă, se ramifică, la rândul lor, în *morfologice* și *sintactice*. *Substitutele morfologice* sunt cunoscute în literatura de specialitate sub denumirea de *proforme*, iar substitutele sintactice cuprind *procazurile* și *profuncțiile*. Așadar, sfera semantică a termenilor *substituit* și *proformă* „se suprapune în mare” în sensul că *substitutele includ proformele* întrucât *proformele sunt un tip de substituit*.

3. Anaforă¹⁰ și proformă

Având în vedere multitudinea cercetărilor care se efectuează în domeniul text-discursului, notăm că *anafora* este un concept de mare actualitate. *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage* definește conceptul în discuție astfel: „un segment dintr-un discurs se numește anaforic atunci când pentru a i se da o interpretare (chiar și una literală) trebuie să se raporteze la un alt segment din același discurs”¹¹ (Ducrot, Todorov, 1972: 358). Cu alte cuvinte, „o expresie A este anaforică atunci când pentru a i se fixa referentul este nevoie să se treacă printr-o expresie lingvistică B ce este situată în co(n)textul lui A”¹² (Tasmowsky-de Ryck, 1994: 457). Chiar dacă anafora atrage atenția lingviștilor mai ales în ultimele trei decenii¹³, aceștia nu împărtășesc o viziune unitară, în domeniul anaforei cunoscându-se numeroase orientări controversate.¹⁴

¹⁰ Termenul acoperă și conceptul de *cataforă*.

¹¹ „Un segment de discours est dit anaphorique lorsqu'il est nécessaire pour lui donner une interprétation (même simplement littérale) de se rapporter à un autre segment du même discours”.

¹² „Une expression A est anaphorique lorsqu'il faut passer par une expression B qui se trouve dans le co(n)texte de A pour fixer le référent de A”.

¹³ Vezi Elvira Oroian, 2006, p. 27–39 și Irina Izverna-Tarabac, 2008, p. 41–55.

¹⁴ În lucrarea sa despre anaforă și cataforă, Elvira Oroian (2006: 29–39) identifică cinci puncte de vedere în abordarea anaforei: concepția substitutivă, concepția gramaticii generative, orientarea textualistă, orientarea memorială și teoria reprezentărilor mentale. La cele 5 orientări amintite anterior, Simona Aida Manolache (2006: 52–56) adaugă alte două orientări: cea pragma-semantică și cea verbală.

Pentru lingvistica românească, fenomenul anaforic nu a reprezentat un centru de interes. Gh.D. Trandafir nota că *substitutul*, adică un pronume care poate să înlocuiască nu numai un substantiv, ci și adjective, numerale sau propoziții, „în raport cu antecedentul său se numește *anaforic*” (1982: 27–28). După cum am menționat deja, această suprapunere de semnificații este subliniată în *DȘL*: „termenul *proformă* interferează ca semnificație *anaforic/ anaforă, cataforic, pronume și substitut*” (1997: s.v. *proformă*). Lucrarea lexicografică amintită definește *anafora* ca un „fenomen sintactico-semantic constând în reluarea printr-un substitut (sau anaforic) a unui termen plin referențial, exprimat anterior, numit antecedent. Relația antecedent–substitut, numită „relație anaforică” sau „interpretativă”, procură referința substitutului, component care, în afara contextului, este lipsit de referință proprie” (1997: s.v. *anaforă*), atrăgând totodată atenția că lucrările care au la bază modelul englezesc desemnează prin *anaforă* atât fenomenul lingvistic, cât și elementele concrete prin care acesta se realizează, adică „clasa de cuvinte fără referință proprie, alcătuită, mai ales, din pronume și adverbe pronominale, care primesc referința de la un component exprimat anterior, numit antecedent”. Astfel, termenii *anaforă, anaforic* („clasă de cuvinte fără referință proprie care își procură referința prin legarea referențială de un component (un cuvânt sau un grup de cuvinte) exprimat anterior, numit antecedent” (1997: s.v. *anaforic*)), *substitut* și *proformă* („clasă de cuvinte lipsite de referință proprie, care își procură referința contextual, în contextul lingvistic, prin legarea de un component plin referențial, numit sursă referențială” (1997: s.v. *proformă*)) interferează ca semnificație.

În *GALR* (*Enunțul*, 2005: 656–660), *anafora* este definită ca „relația dintre două elemente lingvistice, în care cel care apare ulterior în discurs (numit *anaforic*) nu are un sens de sine stătător, ci este interpretat semantico-referențial prin raportare la elementul deja apărut (*antecedent* sau *sursă*): anaforicul preia (parțial sau total) valoarea referențială sau sensul contextual al antecedentului”. Tratatul de gramatică atrage atenția că există două tipuri de *anaforă* parțial diferite (dar „imposibil de delimitat total” (Zafiu, 2004: 239)), *anafora sintactică* (obiectul gramaticii) și *anafora discursivă* (obiectul pragmaticii) și distinge două modalități prin care *anafora* se poate realiza: prin *substitutedele anaforice* (*proforme*) sau prin *expresiile nominale indexate*. Substitutedele anaforice sau *proforme* sunt caracterizate de lipsa sensului lexical și a referinței proprii, ele fiind decodate prin raportarea la o sursă: „depind referențial de context, își precizează referentul prin stabilirea unui raport anaforic, mai rar cataforic, cu alt component al comunicării (sursa *proformei*)” (*GALR. Cuvântul*, 2005: 57) și „se constituie în *substitut* al altor

termeni, cuvinte, grupuri de cuvinte, propoziții” (*GALR. Cuvântul*, 2005: 57).

Și în *Morfosintaxa limbii române*, accepția gramaticală a anaforicului este de component al enunțului, fără referință proprie, dar care și-o obține prin raportare la o sursă referențială exprimată, de obicei, anterior (*antecedent*) și care „se include în clasa proformelor” (Pană Dindelegan, Dragomirescu, Nedelcu, 2010: 207). Din această definiție deducem că proformele sunt supraordonate anaforicelor și că în clasa proformelor/substitutelor (2010: 155).

Conform *GBLR* (2010: 619), *anaforicele* (și *cataforicele*) sunt reprezentate de o „clasă de cuvinte lipsite de referință proprie, care își procură referința contextual, din contextul lingvistic, prin legarea de un component plin referențial” și care „stau” pentru: grupuri nominale, grupuri adjectivale și adverbiale, grupuri prepoziționale, propoziții. Comparând această definiție cu cea a proformei din *DȘL*, observăm că proformele și anaforele/ anaforicele ar fi unul și același lucru.¹⁵

Concluzia noastră este că, deși termenii *proformă*, *anaforă/ anaforic* și *substitut* au din punct de vedere semantic mai multe trăsături comune, aceștia nu trebuie să se confunde, relația de sinonimie perfectă fiind exclusă. Așadar, trebuie să reținem că:

- a. Proformele reprezintă un tip de substitut – substitute morfologice.
- b. În funcție de așezarea sursei în raport cu proforma, proformele pot fi *anaforice* (și *cataforice*) sau *deictice*.

REFERINȚE:

- ***, *Gramatica de bază a limbii române [GBLR] (The Basic Romanian Grammar)*, București, Editura Academiei Române, 2010.
- ***, *Gramatica limbii române [GALR] (The Grammar of Romanian)*, ediția a III-a, București, Editura Academiei Române, 2005.
- ***, *Gramatica limbii române [GLR] (The Grammar of Romanian)*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Academiei R.S.R., 1966.
- Bidu-Vrânceanu, Angela; Călărășu, Cristina; Ionescu Ruxândoiu, Liliana; Mancaș, Mihaela; Pană Dindelegan, Gabriela, *Dicționar general de științe. Științe ale limbii [DȘL]*, București, Editura Științifică, 1997.
- Cristea, Teodora, *Morfosyntaxe du français contemporain. Les substituts*, București, Centrul de multiplicare al Universității din București, 1973.
- Dîrul, Alexandru, *Probleme de structură a limbii române tratate din perspectiva gramaticii explicative (studii și materiale) (Structural Problems of*

¹⁵ A se vedea și Gabriela Pană Dindelegan, 2003: 69, 77, 79.

- Romanian in Terms of Explanatory Grammar (Studies and Materials)*, Chişinău, f.e., 2009.
- Draşoveanu, D.D., *Teze și antiteze în sintaxa limbii române (Theses and Antitheses in Romanian Syntax)*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 1997.
- Dubois, Jean; Giacomo, Mathé; Guespin, Louis; Marcelessi, Christiane; Marcelessi, Jean-Baptiste; Mevel, Jean-Pierre, *Dictionnaire de linguistique*, Paris, Librairie Larousse, 1973.
- Ducrot, O.; Todorov, T., *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Paris, Seuil, 1972.
- Gorăscu, Adriana, *Le proforme: anafora o deissi*, în RRL, 1980, XXV, nr. 5, p. 505–509.
- Iordan, Iorgu; Guțu Romalo, Valeria; Niculescu, Alexandru, *Structura morfologică a limbii române contemporane (Morphological Structure of Contemporary Romanian)*, București, Editura Științifică, 1967.
- Izverna-Tarabac, Irina, *Studii de lingvistică (Linguistic Studies)*, vol. II: *Anafora, între gramatică și pragmasemantică (The Anaphora, between Grammar and Pragmasemantic)*, Suceava, Editura Universității din Suceava, 2008.
- Lapaire, Jean-Rémi; Rotgé, Wilfrid; Michels, Charles, *Linguistique et grammaire de l'anglais*, 3e édition, Toulouse, Presses universitaires du Mirail, 2002.
- Manolache, Simona Aida, *De l'anaphore et de la cataphore en français et en roumain*, Suceava, Editura Universității din Suceava, 2006.
- Manoliu Manea, Maria, *Sistematica substitutelor din româna contemporană standard, (The Systematics of the Substitutes in Contemporary Standard Romanian)*, București, Editura Academiei R.S.R., 1968.
- Matthews, P.H., *The Concise Oxford Dictionary of Linguistic*, Oxford, Oxford University Press, 2005.
- Neamțu, G.G., *Teoria și practica analizei gramaticale (The Theory and Practice of Grammatical Analysis)*, Cluj-Napoca, Editura Excelsior, 1999.
- Nica, Dumitru, *Teoria părților de vorbire. Cu aplicații la adverb (The Theory of the Parts of Speech. With Applications to the Adverb)*, Iași, Editura Junimea, 1988.
- Oroian, Elvira, *Anafora și catafora ca fenomene discursive (Anaphora and Cataphora as Discursive Phenomena)*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2006.
- Pană Dindelegan, Gabriela, *Elemente de gramatică. Dificultăți, controverse, noi interpretări (Grammar Elements. Difficulties, Controversies, New Interpretations)*, București, Editura Humanitas Educațional, 2003.
- Pană Dindelegan, Gabriela; Dragomirescu, Adina; Nedelcu, *Morfosintaxa limbii române (Romanian Morphosyntax)*, București, Editura Universității din București, 2010
- Pomian, Ionuț, *Observații pe marginea conceptelor sintactice de procaz și profuncție în sintaxa limbii române (Notes on the Syntactic Concepts of Pro-case and Pro-function in the Syntax of Romanian)*, în *Dacoromania*, Serie nouă, XVIII, 2013, nr. 2, p. 120–131.

Stoichițoiu-Ichim, Adriana, *Semiotica discursului juridic (Legal Discourse Semiotics)*, București, Editura Universității din București, 2001, disponibil pe <http://ebooks.unibuc.ro/filologie/discurs/Capitolul%205II2.htm>, consultat la 04.11.2016.

Tasmowski-de Ryck, Liliane, *Référents et relations anaphoriques*, în RRL, XXXIX, 1994, nr. 5–6, p. 457–478.

Trandafir, Gheorghe D., *Probleme controversate de gramatică a limbii române (Controversial Issues of Romanian Grammar)*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1982.

Vasilescu, Andra, *Sistemul pronominal românesc (The Romanian Pronominal System)*, în Gabriela Pană Dindelegan (coordonator), *Limba română. Stadiul actual al cercetării. Actele celui de al 6-lea colocviu al catedrei de limba română (29–30 noiembrie 2006) (Romanian Language. The Current State of Research. Acts of the 6th Colloquium of the Department of Romanian Language (29 to 30 November 2006))*, București, Editura Universității din București, 2007, p. 213–225.

Vasiliu, Emanuel, *Introducere în teoria textului (Introduction to Textual Theory)*, București, Editura Științifică, 1990.

Vulișici Alexandrescu, Maria, *Considerații pe marginea proformelor (Considerations on the Pro-forms)*, în Ionuț Pomian (coordonator), *Înspre și dinspre Cluj. Contribuții lingvistice (Towards and from Cluj. Linguistic Contributions)*, Cluj-Napoca, Editura Scriptor, Editura Argonaut, 2015, p. 665–677.

IDEM, *Cu privire la “pro-adjective” (Regarding the Pro-adjectives)*, în AUO, Fascicula Limbă și literatură, 2002, p. 153–158.